

Úvod

Vo vzťahu ku Kantovmu vlastnému opisu idey a nároku jeho všeobecného programu kritiky a obnovenia základov metafyziky sa dlhší čas diskutovalo o formule „obnovenia spôsobu myslenia“ použitej v *Kritike čistého rozumu*.¹ Musím tu predpokladať zmysel, význam a zdôvodnenie porovnania Kantovho vzťahu k jeho kritike metafyziky s inovatívnou ideou danej vedeckej metódy Kopernika. Chcel by som iba zdôrazniť, že s touto ideou súvisí Kantova *Architektonika čistého rozumu*² ako bytostný znak každej systematicky fungujúcej vedy.³ Obaja – Kopernik aj Kant – sledovali úsilím rozumu systematickú jednotu.⁴

Ku Kantovmu programu novej vedeckej metódy patrili však tiež samostatné programy, ako napr. reformovanie základov morálky a práva, ako aj to, čo Kant opisuje v náboženskom spise ako „revolúciu“ mravov⁵, ako aj fyziky. Tieto samostatné programy boli však už v mnohých štúdiách skúmané. To sa rovnako hodí aj na estetiku. Myšlienka, že sa Kantov idióm *revolúcie spôsobu myslenia* v metafyzike rozširuje aj na estetiku, nie je ničím novým. Dá sa nepriamo nájsť napr. už u Friedricha Schillera alebo tiež u Friedricha Schlegela.⁶ Treba však vedieť, v čom spočíva výkon porovnateľný s *revolúciou spôsobu myslenia* na tomto poli, aby sa to nemohlo vzťahovať na učenie s nejakým analogickým, fiktívne zvoleným titulom – niečím ako „Metafyzické základy učenia o vkuse“. Taká doktrína neexistuje v Kantovom kritickom systéme, a nič tak nevyzerá ani ako časť systému.

¹ KrV B XVI, B XXII. Porovnaj k tomu poučný príspevok G. Bilek: Kant und Copernicus. In: *Akten des 4. Internationalen Kant-Kongresses*, Mainz 6.-10. April 1974. Teil II.1: Sektionen. Hg. Von G. Funke. Berlin, New York, 1974, s. 3 – 10. Porovnaj tiež M. Caspar: Nikolaus Copernicus. In: *Kant-Studien*, 1943, 43, s. 450 an.; Faust, A.: Nikolaus Copernicus. In: *Kant-Studien*. 1943, 43, s. 17 – 25.

² KrV, B 861

³ Pozri k tomu G. Bilek: Kant und Copernicus. In: *Akten des 4. Internationalen Kant-Kongresses*, Mainz 6.-10. April 1974. Teil II.1: Sektionen. Hg. Von G. Funke. Berlin, New York, 1974, s. 4.

⁴ Pritom však Kopernik lipol na pojme *božského* rozumu, ktorý Kant tiež kriticky prekonal, čo zas sedí ich porovnateľnosti hraníc.

⁵ AA VI, 47.18–28. Porovnaj Brandt, Mskrpt 2014, s. 2.

⁶ Slovné citáty som nenašiel.

To, že sa teda takéto učenie nemôže realizovať v rámci kantovského programu obnovenia metafyziky, sa zakladá na funkcii a hlavnej idei knihy, v rámci ktorej Kant rozvíja svoju estetiku (v zmysle teórie vkusu). Nemôže ani nemá byť úlohou *Kritiky súdnosti* (1790), analogicky ku *Kritike čistého rozumu* a *Kritike praktického rozumu*, vypracovať nové základy špeciálneho čiastkového odboru metafyziky. Jej podstatná funkcia spočíva v tom stanoviť osobitým spôsobom sprostredkujúci vzťah medzi pojmami prírody a slobody. Takto vystupuje iba sprostredkujúco v spojení s metafyzikou prírody a slobody alebo mravov. Jej význam sa musí vyvodiť z hľadiska *systému kritiky čistého rozumu* ako nejakej jednoty troch špecifických Kritík – jednoty, ktorej základom je idea, že táto [jednota, K. S.] „kriticky vysvetlí“ rozsah a funkciu všetkých troch smerodajných poznávacích schopností. Je rozpracovaná v troch hlavných kritických spisoch. Pre „štvrtú Kritiku“ niet miesta, resp. by sa musela označiť štvrtá schopnosť, aby mala nárok na oddelené skúmanie.

Prekonanie pochybnosti o prevoditeľnosti porovnania s Kopernikom z oblasti metafyziky na pole estetiky na základe skutočnosti, že „zmenená metóda spôsobu myslenia“, ktorá spočíva v tom, že my „z vecí poznávame a priori práve toľko, čo my sami do nich vkladáme“ (KrV, B XVIII), sa nezdá vyhovujúca špecifickej funkcii estetickej súdnosti, keďže jej [súdnosti, K. S.] neprislúcha skrz pojmy a priori chcieť rozpoznať alebo určiť niečo na veciach. Tak musíme v protiklade k tomu dokonca povedať: ide jej o nepodmienený, ne-pojmový spôsob pohľadu. Potom verím, že vo formule zmeny v „metóde spôsobu myslenia“ je spoluzahrnutý i spôsob predstavovania, podstatnou vecou Kantovej estetiky je i druh *predstavovania* (jeho pozícia a funkcia v estetickom súde).

V tomto príspevku nemá ísť o rekonštrukciu Kantovej teórie estetického súdu v základoch alebo o analýzu najťažších problémov, ktoré sú spojené s pojmom a funkciou schopnosti súdnosti z hľadiska estetickej reflexie, ale len o preskúmanie istých dôsledkov tejto teórie z hľadiska otázky ich inovatívnej hodnoty v opozícii k starším teóriám v tejto oblasti, a síce o vzťahnutie sa na estetické objekty krásna a vznešena prírody.

Záleží taktiež na tom porozumieť významu Kantovej estetiky v zmysle teórie vkusu a umenia v jej podstatných implikáciách v kontexte *Kritiky súdnosti*. Za predpokladu, že sa podarí vyzdvihnúť podstatné aspekty estetiky z prvej časti celej knihy (*Kritiky estetickej súdnosti*), tie by potom boli konfrontované s tradičnými učebnicami k estetike v predkantovskej metafyzike (t. j. s racionálnou etikou: Baumgarten/Meier; a empiristicko-senzualistickou etikou: Hutcheson/Burke/Shafesbury, Hume) a ich špecifickými obsahmi učení. Na tomto základe by malo byť možné posúdiť, v čom tkvie inovatívny výkon kantovskej estetiky, pokiaľ

nespočíva v predstavovaní objektov, ale v pozorovacej sebareflexii subjektu. Nie iba nové („das Neue“) je možné klasifikovať ako *revolučné*, ale rovnako sa dá klasifikovať i nový spôsob pohľadu, pokiaľ sa preukáže ako „architektonický“, ako vedecky použiteľný – t. j. ako rozumové stanovisko systematického nároku. Teda to je to, čo Kanta spája s Kopernikom a čím sa zdôvodňuje ich porovnateľnosť. Či ale táto inovácia dosahuje aj v estetike tak ďaleko, že by sa mohlo hovoriť o „revolúcii spôsobu myslenia“, a – prípadne aj to – či táto revolúcia bola korunovaná úspechom (lebo len prevrat, ktorý sa v princípe javí ako nevratný, si zaslúži atribút skutočne *revolučného* obratu), je hodnotením, ktoré nakoniec (historicky a systematicky) závisí od ďalšieho vývoja estetiky spojeného s Kantom, kde sa predovšetkým odkazuje na filozofiu nemeckého idealizmu (Fichte, Schelling, Hegel)⁷, v literárnej kritike Sturm und Drang (Schiller, Goethe), tak ako aj v teórii umenia raného romantizmu (Schlegel), ktorá mu musí zodpovedať. Tu naznačené súvislosti otvárajú pole enormného rozpínania, ktorého spracovanie by malo byť spojené s výskumným programom. Do debaty orientovanej na Kanta nemôžem celkom zatiahnuť seba, môžem spomenúť len kritickú analýzu starších teórií. Posledné sa má exemplárne vyjasniť pomocou estetickej teórie Edmunda Burka.

Burkova „empirická expozícia vznešena a krásna“

Sotvaktorý autor citoval tak podrobne Kantovu estetiku ako Edmund Burke (1729 – 1797). Pritom Burke (na rozdiel od Baumgartena) nechcel vytvoriť estetickú vedu, ale psychológiu a fyziológiu estetických citov.⁸ Práve to však môže

⁷ Ives Radrizzani aplikuje (podľa mňa nie veľmi presvedčivými argumentmi) titul „kopernikovsky obrat“ na vymoženosti Fichteho estetiky (pozri I. Radrizzani: Von der Ästhetik der Urteilskraft zur Ästhetik der Einbildungskraft, oder von der kopernikanischen Revolution der Ästhetik bei Fichte. In: *Der transzendental-philosophische Zugang zur Wirklichkeit. Beiträge aus der aktuellen Fichte-Forschung*. Hg. M. Ivaldo – G. Moretto. Stuttgart-Bad Cannstatt, 2001, s. 341 – 359. Na vzťah Hegla a jeho kritiku Kantovej estetiky odkazujem vo svojom vlastnom článku (v ktorom ale nepoužívam figúru kopernikovského obratu): Euler, W.: Die Idee des Schönen. Hegels Kritik an Kants Theorie des ästhetischen Urteils. In: *Internationales Jahrbuch des Deutschen Idealismus / International Yearbook of German Idealism*, 4, 2006. Ästhetik und Philosophie der Kunst / Aesthetics and Philosophy of Art. Hg. von Karl Ameriks und Jürgen Stolzenberg. Berlin, New York, 2007, s. 91 – 123.

⁸ E. Burke: *A philosophical Inquiry into the Origin of our Ideas on the Sublime and Beautiful*. London, 1757. (Kant cituje z nemeckého vydania z r. 1773; novšie vydanie: Burke, 1989). Burkova estetika je považovaná za klasický príklad „empiricko-senzualistickej“ estetiky. Ide o iný typ estetiky ako u Baumgartena. Vyhyba sa racionalistickým princípom ako proporcii alebo dokonalosti. U Burka ide po prvé o otázku, ako sú pekné, resp. vznešené objekty (veci) usposobené, t. j. čím sú ako pekné alebo vznešené charakteristické, a to musia byť v oboch prípadoch mravné kvality. Pritom sa Burke viaže vždy na určitý typ krásneho a vznešeného: Vznešené je neznesiteľné, hrozivé; krásne je rozkošné a pôvabné (porovnaj Einleitung von Strube, s. 19); po druhé, v zásade tu ide o to, ako také

tomuto autorovi z kantovského uhla pohľadu prospieť. Podobne ako sa môže čítať Humov vplyv na Kanta ako opozičná reakcia na racionalistickú dogmatiku, tak sa môže obrátiť i Burkova senzualistická estetika v porovnaní s Baumgartenovou, Meierovou a jeho nasledovníkmi.⁹ Burke hádam dopomohol Kantovi k prvej fáze kopernikovského obratu v estetike, obráteniu sa od objektu k subjektu.

Sledujme v krátkosti hlavné implikácie Burkovej teórie. „Krása“ je v tej prvej „sociálnou kvalitou“ (osobná krása) (prvá časť, kap. 10); v ďalšej znamená pre tohto autora telesnú kvalitu, ktorá je skrz „lásku alebo podobnú vášň zapríčinená“. Vzťahuje sa na „čisté mravné kvality vecí“ (tretia časť, kap. 1). Burke preferuje mravný základ, pretože sa mu javí ako najlepší na sprostredkovanie jednoduchosti a intenzity moci.¹⁰ Nositeľom krásy je to, čo *poteší*.¹¹

„Vznešeno“ má naproti všetkému to, čo ku vzniku a základu

je nejakým spôsobom charakteristické, podnietiť idey bolesti a nebezpečenstva, čím označuje všetko, čo je nejako škaredé alebo je vo

estetické veci pôsobia na ľudské psyché, t. j. aké pocity vytvárajú v duši; vznešené sa nachádza vo vzťahu k strachu, hrôze a pocitu bolesti. Prvá časť jeho spisu sa zaoberá vášňou, pudom sebazáchovy a potrebou zospoločenšenia. Tejto súvislosti je možné priradiť krásno a vznešeno, témami druhej a tretej časti sú: moc, veľká temnota, a ďalšie sú kvalitami vznešených objektov, vášne vyvolané v duši, ktoré sú spojené so vznešenom. Krásno zapríčiňuje charakteristické vlastnosti ako farbu, kvalitu atď. Reálne príčiny krásna a vznešena sú však psychicko-fyzickej prirodzenosti. Nimi sa zaoberá štvrtá časť (5. časť obsahuje teóriu slov a jej význam pre poéziu).

⁹ Humove roztrúsené úvahy k estetike ostali bez priameho vplyvu na Kanta, hoci by bolo možné vysvetliť význam sebavedomého duchovného konania pozorovateľa pre posúdenie („interpretáciu“) umeleckej tvorby Huma aj ako podnet na obrat v estetike (ktorá ale, pretože sa požaduje na základe jednoty účelu, je vzdialená od Kantovho hľadiska). Po ďalšie, u Burkea nachádzame tiež úvahy k obratu k subjektu, ako aj primerané idey, ktoré sú celkom podobné. K Humovej estetickéj teórii pozri: P. Jones: Hume's literary and aesthetic theory. In: *The Cambridge Companion to Hume*. Ed. David Fate Norton. Cambridge University Press, 1993, p. 255–280. Jones obhajuje názor, že „Immanuel Kant nepochybne považoval prvú časť svojej *Kritiky súdnosti* za odpoveď Humovi, ktorého esej o vkuse bola pre neho preložená Sulzerom“ (p. 277). Porovnaj D. Hume: Of the Standard of Taste. In: Hume, D.: *Essays*. Ed. by Green and Grose, 1898, Essay XXIII, s. 266–284.

¹⁰ „Obmedzujem túto definíciu na čisto mravné kvality vecí, pretože sa usilujem o maximálnu jednoduchosť pri veci, ktorá nás musí úplne zmiať, ak priberieme všetky rozličné príčiny sympatie, pri ktorých sa prostredníctvom sekundárnych súvislostí priťahujú ľubovoľní ľudia alebo veci – a nie prostredníctvom bezprostredného pôsobenia, ktoré vykonávajú iba na základe videného“ (tretia časť, 3. kap.; Burke, 1989, S. 127). Mravná kvalita však musí byť tým, čo „tu nevytvára žiadne iné jej účinky tak rýchlo, tak silno ani tak isto“ (prvá časť, 10. kap.; E. Burke: *A philosophical Inquiry into the Origin of our Ideas on the Sublime and Beautiful*. London, s. 76).

¹¹ Porovnaj E. Burke: *A philosophical Inquiry into the Origin of our Ideas on the Sublime and Beautiful*. London, S. 171 (štvrtá časť, 3. kap.). Prepojenie idey krásna s teóriou radosti sa nachádza aj vo filozofii Johanna Georga Sulzera (pozri k tomu W. Euler: Die Idee des Schönen in Sulzers allgemeiner Theorie des Vergnügens. In: *Johann Georg Sulzer (1720–1779). Aufklärung zwischen Christian Wolff und David Hume*. Hg. F. Grunert – G. Stiening. Berlin, 2011, s. 101–131). Porovnaj Kantovu kritiku teórie potešenia v § 54 *Kritiky súdnosti*.

vzťahu so škaredými objektmi, alebo pôsobí podobným spôsobom ako hrôza [...], je tým, čo vytvára najsilnejšie pohnutie, ktoré je schopné naplniť myseľ. Ak hovorím, že tvorí najsilnejšie pohnutie, potom som presvedčený, že idey bolesti sú omnoho vplyvnejšie ako tie, ktoré stoja na strane potešenia [...].¹²

(Extrémne stupňovanie bolesti je hrozná smrť). Bolest' a strach spôsobujú pritom „napätie, sústredenie alebo prudké podráždenie nervov“.¹³ Prichádzajúc vznešenému na stopu, je preto podľa Burka potrebné preskúmať, aké sú primerané kvality vecí spôsobujúce také napätie.¹⁴

Ak sa Kant odvoláva na Burka, tak mu ide o to, aby oddelil jeho „transcendentálnu expozíciu estetických súdov“ od typu expozície, ktorý označuje „fyziologickou“. Pritom Burke zastupuje „mnoho bystrých mužov“, ktorí tento predmet spracovali. Kant uprednostnil Burka ako príklad, pretože je vo fyziologickom spôsobe výkladu krásna a vznešená „najdôležitejším autorom“ (KU, AA V, 277 (B 128)).

Moment fyziologického existuje podľa Kanta u Burka v tom, že pocit vznešenosti vysvetľuje cez pud sebazáchovy a pocity bolesti, po ktorých mechanickom pôsobení na vnútorné orgány nasleduje pozitívny (oslobodzujúci) pocit pohody, v podstate žiadne potešenie, „ale druh želanej hrôzy, určitý pokoj zmiešaný so strachom“ (KU, AA V, 277 (B 128 a n.)).¹⁵ Primerané sa týka Burkovej teórie krásna: Krásno spočíva v pocite lásky, smeruje k telesnému uvoľneniu, k „rozplývaniu z rozkoše“ (KU, AA V, 277.18 (B 129)).¹⁶

Kant nepoprel význam Burkovej anatómie mysle pre skúmanie oblasti empirickej antropológie. Ako „psychologické poznámky“ by boli dokonca „mimoriadne krásne“. Teoreticky nepopierateľné je z jeho uhla pohľadu tiež to, že všetky naše predstavy by museli byť prepojené subjektívne s (telesnou) „radosťou alebo bolesťou“, tu by mala byť myseľ sama životným princípom, život je ale vždy spojený s pocitom telesného orgánu (KU, AA V, 277.32-278.6 (B 129)).¹⁷ Pre Kanta v rámci Burkovej estetickej teórie nie je kameň úrazu v týchto psychicko-fyzických komponentoch ako takých, ale v tom, urobiť takéto psychicko-fyzické

¹² Prvá časť, 7. kap. v E. Burke: *A philosophical Inquiry into the Origin of our Ideas on the Sublime and Beautiful*. London, s. 72; porovnaj štvrtá časť, 3. kap., ibid., s. 170.

¹³ Štvrtá časť, 3. kap., ibid., s. 172; porovnaj 5. kap., ibid., s. 173.

¹⁴ Štvrtá časť, 5. kap.: ibid., s. 174.

¹⁵ Porovnaj Burke, štvrtá časť, 5. a 7. kap.: „druh radostného strachu, druh pokoja s pachutou strachu“ (Burke, 1989, s. 176).

¹⁶ Porovnaj E. Burke: *A philosophical Inquiry into the Origin of our Ideas on the Sublime and Beautiful*. London, štvrtá časť, 19. kap., 1989, s. 192 – 193.

¹⁷ Kant nachádza v *Kritike súdnosti* dôrazné príklady tejto súvislosti medzi estetickým účinkom a telesným pocitom pohody (pozri *Kritika súdnosti* § 54 = „poznámka“).

fenomény a mechanizmy základom určenia estetických kvalít a napr. prirovnať „potešenie z predmetu“ k „radosti“, spôsobenej „skrz pôvab alebo dojatie“ (KU, AA V, 278.8 (B 130)). To má totiž za následok, že estetický súd založený na tomto základe nemôže vzniesť nárok na všeobecnú platnosť. Potom každý, kto súdi takýmto spôsobom, odvoláva sa „právom“ na svoje „vlastné zmýšľanie“. Kant tu hovorí – v analógii k právo-praktickému rozumu – podľa „prirodzeného práva“ [sa má, K. S.] „podriaďovať súd, ktorý spočíva na bezprostrednom pocite vlastného blaženého stavu, svojmu vlastnému zmyslu a nijakému ďalšiemu“¹⁸. A tým sa „tiež celkom úplne končí všetka cenzúra vkusu“ (KU, AA V, 278.11-12 (B 130)). Z tohto „súkromného zmýšľania“ (AA V, 278.11) je nemožné, ako sa vyjadril Kant podľa tej istej analógie, [usmerňovať, K. S.] „súdy iných a vynášať o nich, aj keby iba s akýmsi zdaním oprávnenosti, súhlasné alebo odmietavé výroky“ (KU, AA V, 278.34-35 (B 131)). V opozícii k pravým estetickým súdom (súdom vkusu) sa musí opustiť „egoistické“ hľadisko, ktoré sa môže dosiahnuť len príkladmi (na ktoré sa odvoláva Burke) a náhodným súhlasom s ostatnými. „Vnútná prirodzenosť“, samoučel súdu vkusu mu musí nevyhnutne zaistiť „pluralistickú“ platnosť. Samoučel implikuje príkaz vkusu, „že každý má s ním súhlasiť“ (V, 278.22). To však môže (legálne) platiť, keď sa mu za základ uloží princíp a priori (AA V, 278.18-23 (B 130)). Empirické zákony „duševných zmien“, ktoré budujú základy Burkovej estetickej teórie, nedochádzajú k všeobecne platným princípom (v § 33 *Kritiky súdnosti* to naznačuje obdobne: Neexistuje „žaden empirický argument, ktorý by donútil niekoho k súdu vkusu“). Empirické závery sa obmedzujú iba na poukázanie, „ako sa súdilo“; ale nesformulovali žaden nepodmienený príkaz, „ako by sa malo súdiť“. To je ale predpoklad súdov vkusu.¹⁹ „Empirická expozícia estetických súdov“, ktoré Kant vzťahuje na Burke, môže byť len začiatkom, „k obstaraniu materiálu na vyššie štúdium“. Toto „vyššie štúdium“ je „transcendentálnou rozpravou“ (t. j. transcendentálna expozícia) schopnosti esteticky reflektujúcej súdnosti, ktorá podľa Kantovho posúdenia v zásade patrí ku „kritike vkusu“ (KU, AA V, 278 (B 130-131)).

Kantova „transcendentálna expozícia“ estetických súdov

Kant používa termín „expozícia“ s odvolaním sa na svoje vysvetlenie z *Kritiky čistého rozumu* (B 758/A 730) ako objasnenie a priori daného pojmu miesto

¹⁸ Toto prirovnanie je azda provokatívne pre v úvode zmienené „sociálne“ komponenty v teórii krásna. Taktiež všeobecné sprostredkovanie ako forma založenia všeobecnosti súdov vkusu podčiarkuje význam vzťahu esteticky citiacich ľudí k spoločnosti, ktorá sa požaduje „takmer ako z pôvodnej zmluvy, ktorá je diktovaná prostredníctvom ľudstva osebe“ (KU, § 41; AA V, 297.15-17).

¹⁹ Takéto „mať povinnosť“ (Sollen) nemá – ako tiež v prípade teleologického súdu – charakter morálno-praktického imperatívu.

výrazu „definícia“, pri ktorom filozofia na rozdiel od matematiky nie je schopná žiadneho striktného použitia (hoci sa v jeho spisoch, ako napr. v *Učení o práve*, § 5, nachádzajú *Definície* ako titul vedľa *Expozícií*). Na tomto sa zakladá, že filozofia nemôže pôvodne *znázorniť* svoje pojmy v predstave, ale „len analyticky skrz rozbor (ktorého úplnosť nie je apodikticky zaručená)“ dospieva k svojim pojmom (KrV, B 758/A 730). Spôsob vyjasnenia jej pojmov je tým principiálne odlišný od toho v matematike, ktorá obsahuje „pravé“ definície, pretože môže pojmy, ktoré definuje, a priori konštruovať²⁰ v predstave, a predmet predstavy nemôže v tomto prípade „zahŕňať nič viac ani menej ako pojem“, pretože takýto pojem je pôvodne a bezprostredne daný skrz vysvetlenie (B 757-758/A 729-739) – stručne povedané: pojem a predmet sú pôvodne adekvátne. Namiesto termínu „definícia“ chce Kant preto pre filozofické interpretácie používať iba výraz „expozícia“ (termín, „ktorý ostáva stále opatrný a pri ktorom ju kritik na istom stupni prijíma, avšak predsa kvôli dôkladnosti môže aj tak priniesť pochybnosti“) (KrV, B 757/ A 729).

Kant rozlišuje na dotknutom mieste v *Kritike čistého rozumu* ešte medzi *neúplnou* (predbežnou) a *úplnou* expozíciou pojmu a odlišuje ich od seba *dedukciou* (KrV, B 761-762 A 733-734). Vo filozofii napreduje vysvetlenie „nejasné“ (ako „neúplná expozícia“) a len pokusne, kým definícia uzatvára prácu v primeranej zrozumiteľnosti tak, že dosahuje „úplnú expozíciu“ (KrV, B 758-759/ A 729-730). Neúplnosť prvej expozície vyplýva z toho, že predbežný, ale „nejasne“ daný pojem „môže zahŕňať veľa temných predstáv, ktoré pri rozbere opomíname preto, lebo ich zakaždým potrebujeme pri používaní: tak je dôkladnosť rozboru môjho pojmu ešte stále pochybná a môže byť len pravdepodobná prostredníctvom rozmanitých priliehavých príkladov, ale nikdy nebude apodikticky istá“ (KrV, B 756-757/ A 728-729). Pokiaľ by sa vo filozofii vôbec mohlo hovoriť o *definíciách*, nestojí definícia ako v matematike na začiatku, ale tvorí záver skúmania (KrV, B 759/ A 731). Ale sám tento záver ostáva ešte otvorený, kým nie je analýza a zadelenie úplne potvrdené.

To, že v Kantovej teórii estetického súdu v rámci *Kritiky súdnosti* musí byť inštrukcia, že zahŕňa „expozíciu“ estetických súdov, je isté z titulu nasledujúceho nadpisu zahrnutého v „Analytike vznešená“: „Všeobecná poznámka k expozícii estetických reflektujúcich súdov“. Avšak ako samostatný titul sa termín „expozície“ v paragrafoch oboch „Analytík“ neobjavuje. Vychádzame z toho, že „expozícia“, na ktorú sa Kant v poznámke ohliada, je nájdená v oboch knihách „Analytiky krásna a vznešená“, aj keď následná „dedukcia“ vysvetľuje len vzťah súdov vkusu k predmetu. „Expozícia“ sa vzťahuje ako na súd vkusu, tak aj na súd vznešenosti a má dve „vysvetlenia esteticky všeobecne platného hodnotenia“ – totiž k záveru o „krásnom“ a „vznešenom“: krásno je kvázi (t. j. v „neúplnej expozícii“) definované

²⁰ K pojmu *konštruovania* pozri tiež KU, AA 05, 343 (B 241).

ako „to, čo sa páči v rýdzom posúdení“ (KU, AA V, 267.25-26 (B 114-115)). Z tohto vyplýva strata záujmov (ako aj všetky ďalšie „vyjasnenia“ krásna, ktoré vyplývajú zo štyroch momentov súdov vkusu). To jest, nie je to redukateľné ani na zalúbenie, ani na pojem umu ako taký, ale spočíva len v pocitovaní zmyslu.

Primerane znie „krátke“ (predbežné) vyjasnenie vznešeného: „Vznešené je to, čo sa bezprostredne páči v dôsledku svojho odporu proti záujmu zmyslov“ (AA V, 267.28-29 (B 115)). Podrobné vyjasnenie („popis“) ale je, že je to predmet prírody, „ktorého predstava vedie myseľ k tomu, aby si myslela nedosiahnuteľnosť prírody ako znázornenie ideí“. (KU, AA V, 268.1-3) (B 115)).

U oboch objasnení (krásna aj vznešená) Kant tvrdil, že sa vzťahovali na subjektívne základy „na jednej strane zmyslovosti“, na strane druhej „proti nej“ (KU, AA V, 267.30-34 (B 115)). V oboch spočíva nová kvalita estetického posúdenia za pomoci predstavy subjektívnej účelnosti prírody, ako aj prejavu nadzmyslovej prírody (KU, AA V, 268.10-15 (B 115-116)). Zvláštnosťou je, že „idea“ – ako mimochodom aj v prípade teleologického súdu – je dosiahnuteľná pre poznávaciu schopnosť (tu: obrazotvornosť). Hoci je možné ju myslieť, nie je rozpoznateľná. Je cítená esteticky a tento pocit sa blíži k morálnemu pocitu bez toho, aby sa s ním smel identifikovať. „Idea nadzmyslového“ pôsobí preto iba v pociť vznešená, chápaná ako účel praktického rozumu. Potom navzdory podobnosti rozpoloženia mysle pri vznešenom a morálnom a napriek vzťahu oboch estetických druhov súdu k morálnemu pocitu (KU, AA V, 267-269 (B 115-116)) nachádza Kant, napríklad v odlišnosti od Hutchesona²¹, zrejme spôsob jasného odlišenia estetického od morálno-praktického súdu. Potom teda tiež súd vznešená nie je podriadený morálnemu zákonu (KU, AA V, 268.36-269.4 (B 116-117)). Takto môže Kant (naproti Burkovi) uzavrieť, že pocity vznešenosti „nie [sú, K. S.] skutočným strachom“, ale sprostredkujú dokonca pocit prevahy nad prírodou, nezávislosti od prírodných vplyvov (KU, AA V, 269.12-19 (B 117)). Všeobecne má platiť o estetickej účelnosti (v odlíšení od morálnej), že je „zákonitosťou súdnosti v jej slobode“. Keď naproti tomu zmyslový pocit, pojem umu určil súd, bolo by to síce tiež zákonité, „ale [nebol by to, K. S.] súd slobodnej súdnosti“ (KU, AA V, 270.33-271.2 (B 119)). Tak je na druhej strane to, čo by sa malo nazývať „intelektuálne krásno a vznešenosť“ (ako napríklad u Sulzera)²²,

²¹ Pozri k tomu: F. Hutcheson: *An Inquiry into the Origin of our Ideas of Beauty and Virtue*. In: *Two Treatises. I. Concerning Beauty, Order, Harmony, Design. II. Concerning Moral Good and Evil*. London, 1729.

²² Porovnaj J. G. Sulzer: *Untersuchung über den Ursprung der angenehmen und unangenehmen Empfindungen*, in: ders., *Vermischte philosophische Schriften. Aus den Jahr büchern der Akademie der Wissenschaften zu Berlin gesammelt. 2 Bde.* Leipzig 1773/1781, Bd. 1, s. 1 – 98, porovnaj W. Euler: *Die Idee des Schönen in Sulzers allgemeiner Theorie des Vergnügens*. In: Johann Georg Sulzer (1720–1779). *Aufklärung zwischen Christian Wolff und David Hume*. Hg. F. Grunert – G. Stiening.

v podstate morálny zákon ako predmet morálneho učenia (KU, AA V, 271.3-36 (B 119-120)).

V druhej poznámke k *Dialektike estetickej súdnosti* sa Kant spätne odvoláva na to, čo sa uskutočňuje v „Expozícii súdov vkusu“, a odkazuje pritom rovnako na „dedukciu“. V „expozícii“ sa preto ukázalo (porovnaj KU, AA V, 346.10-12 (B 245)), že sa nepredstavuje ani *empiricky* interpretované popieranie nevyhnutnosti spočívajúcej na princípoch a priori, prípadne tvrdenie rýdzo náhodného súladu individuálneho vkusu v estetickom súde vkusu (porovnaj KU, AA V, 345.2-346.1 (B 244-245)), ani *racionalistický* variant tej istej účelne racionálnej *dokonalosti* (KU, AA V, 346.1-9 (B 245)), teda primeraný teoretický príkaz na objasnenie vkusu. Oba pokusy riešenia sa stavajú v antinómii estetickej súdnosti proti sebe a dokazujú sa skrz ich vyjasnenie ako už *relatívne* oprávnených, takže žiadne nejde na úkor druhého, ani mu zdanlivo neprotirečí, ale oba môžu obstať vedľa seba (KU, § 57, osobitne V, 340.23-341.2 (B 237)). Jediný možný spôsob na vyriešenie antinómie vyplýva pre Kanta z *transcendentálnej expozície*. V takomto počíne pomocou analyticky založených elementov estetického súdu sa má dosiahnuť pozitívne vysvetlenie možnosti estetických súdov vkusu a vznešena, teda to, čo by sa mohlo označiť ako *kopernikový obrat u Kanta*.

Dedukcia čistého súdu vkusu

Vo filozofii sú potrebné dedukcie, ktorých princípy sú a priori zdôvodnené (porovnaj KrV, B 762/A 734). Po expozícii sa požadujú súdy vkusu, pokiaľ sa ako estetické súdy zakladajú na princípe a priori, ako aj *dedukcia* ako vysvetlenie a odôvodnenie jej nároku „na všeobecnú platnosť pre každý subjekt“ (KU, § 30, AA V, 279.7-12 (B 131)) („záruka zákonnosti spôsobu súdov“, KU, § 31, AA V, 280.22-23 (B 133)). Takýto súd sa teda týka „páčenia sa alebo nepáčenia sa *formy objektu*“ (KU, § 30, AA V, 279.11-12 (B 131)), pokiaľ má ako *účelnosť* „v objekte a svojom tvare jej základ“ (neplatí pre súd vznešenosti – kvôli čomu sa tiež z neho nemôže požadovať žiadna oddelená dedukcia (KU, AA V, 279.25-280.9 (B 132-133))).²³ Požiadavka dedukcie ako základu zákonnosti súdu vkusu vyplýva prvotne z nároku tohto druhu súdu na nevyhnutnosť (§ 31). Nevyhnutnosť pritom vychádza zo subjektívnej všeobecnosti (ako súhlasu každého). Ťažkosť je v tom, že tu nejde o poznávací súd (ani o teoretický či praktický), nevyhnutnosť

Berlin, 2011, s. 118 – 120.

²³ Súd vkusu sa nevynáša o objekte vo vzťahu k forme bytia vznešena. Rozbor reflexie súdnosti v takomto súde ukazuje „účelný vzťah poznávacej schopnosti, ktorý musí byť základom schopnosti účelov (vôle) a priori, a preto je a priori samoučelná“ (KU, AA V, 280.9-13 (B 133)). Preto zahŕňa v tomto prípade expozícia bezprostredne už dedukciu ako „odôvodnenie nároku takého súdu na všeobecne-nevyhnutnú platnosť“ (ibid., AA V, 280.14-15).

sa tu nemôže zdôvodniť prostredníctvom objektívneho pojmu (tu tento súd nemá ani objekt či zmysluplný príkaz konania), ale môže sa vzťahovať na pojem subjektívnej účelnosti. Ide tu iba o to „ozrejniť pre súdnosť vôbec, všeobecnú platnosť jednotlivého súdu, ktorý vyjadruje subjektívnu účelnosť empirickej predstavy formy predmetu“ (KU, AA V, 280.36-281.3 (B 134)). Tým sa má vysvetliť, „ako je možné, že niečo sa môže páčiť iba v posúdení (bez zmyslového pocitu alebo pojmu)“ a ako „by sa smelo vyhlásiť zaľúbenie každého jednotlivca pre každého ďalšieho za pravidlo“ (KU, AA V, 281.3-8 (B 134-135)) bez toho, aby požadované pravidlo nespočívalo iba na empiricky náhodnom súhlase alebo umových princípoch. Požadovaná všeobecná platnosť sa nemôže docieľiť skrz blaženosť alebo posúdenie. Ale aj keď všeobecná platnosť spočíva na vlastnom vkuse súdiaceho subjektu, súd vkusu má tiež „logickú príznačnosť“ (KU, AA V, 281.22 (B 135)).²⁴ Pri dedukcii súdu vkusu sa preto považuje Kant za dostačujúceho tým, že je jeho logická osobitosť, objasnená a preukázaná, že tento druh súdu – hoci nemôže byť založený na všeobecnosti pojmu – predsa má istý vlastný druh logickej nevyhnutnosti, ktorá sa môže vzťahovať iba na „estetickú formu“ (KU, § 31; AA V, 281.22-29 (B 135-136)).

Oporné body pre kopernikovskú revolúciu v Kantovej estetike

V odseku o „Dedukcii čistých estetických súdov“ (KU, § 32, „Prvá zvláštnosť súdu vkusu“) píše Kant:

Povedať, že táto kvetina je krásna, znamená to isté ako len po nej opakovať jej vlastný nárok zapáčiť sa všetkým. Na základe príjemnosti svojej vône nemá vôbec žiadne nároky. Niekoľko táto vôňa oblažuje, iného z nej zase bolí hlava. Čo iné je z toho možné usúdiť ako to, že krása musí byť považovaná za vlastnosť samotnej kvetiny, ktorá sa neriadi rozdielnosťou ľudí alebo toľkých zmyslov, ale ktorou sa musia riadiť ľudia, ak chcú o nej súdiť? A predsa to tak nie je. Lebo súd vkusu spočíva práve v tom, že nazýva nejakú vec krásnou len podľa tej vlastnosti, ktorou sa riadi na základe nášho spôsobu jej vnímania (AA V, 281.35–282.10 (B 136)).

V tomto citáte možno rozpoznať jednoducho dvojité obraty vzťahov subjektu a objektu v súvislosti s poznatkom krásna. Ako sa uvádza, prvý obrat (od subjektívneho k objektívnemu základu) sa vzťahuje na argument predkantovskej estetiky: pretože subjektívne zmyslové vnemy, ako napr. vôňa, môžu byť len niečím celkom heterogénnym, individuálnym, čo nie je zjednotené, preto musí

²⁴ K logike súdu vkusu pozri J. Kuhlenskampff: *Kants Logik des ästhetischen Urteils*. Frankfurt a. M., 1994; R. Brandt: *Zur Logik des ästhetischen Urteils*. In: *Kants Ästhetik – Kant's Aesthetics – L'esthétique de Kant*. Ed. H. Parret. Berlin, New York, 1998, s. 229 – 245.

byť nájdený základ posúdenia krásna ako vlastnosti objektu (ako veci osebe). Čo je krásne, nesúdi sa „na základe odlišnosti jedincov“ (KU, AA V, 282.5-6 (B 136)). Tak nachádzame u Burka záver, „že krásno je hlavne nejaká kvalita na telách, ktorá skrz sprostredkovanie zmyslu vplýva mechanickým spôsobom na ľudskú myseľ“²⁵.

Druhý obrat je v opätovnom obrátení sa k subjektu a obsahuje Kantovu špecifickú odpoveď na referovaný problém klasickej estetiky, ktorý je ako taký celkom nepopierateľný. Len ten predmet, tak tvrdí Kant, môže byť nazvaný pekným, ktorý vykazuje znak, ktorý sa konštituuje výlučne (a nevyhnutne) spôsobom subjektívnej recepcie (t. j. „aprehenzia“). Tým je ale najskôr povedané len toľko: pri posúdení krásna sa v podstate prichádza ku kvalite subjektívnej schopnosti recepcie, nie k objektívnym danostiam objektu. Rovnako ale pri návrate k ľubovoľnosti, vyhýbajúc sa rýdzo empirickým pozorovacím dojmom (pocitom, sentimentom) subjektu, sa ukazuje, že to, čo Kant nazýva estetickým súdom (v podstate súd vkusu), spočíva na apriórnych princípoch. To je vlastná úloha jeho estetiky. Jej riešenie, pokiaľ sa považuje za podarenú, sa môže označiť ako „kopernikovská revolúcia“. Kantove vlastné slová to približujú: v *Kritike čistého rozumu* to označil (logicky) ako *kopernikovskú revolúciu*, čo spôsobuje zmenu vedeckej metódy, ktorej predmet (ako jav) sa následne usmerňuje podľa subjektívnych podmienok poznania (KrV, B VI), a v citovanej stati v *Kritike súdnosti* nachádzame analogickú formuláciu, že krásno nejakej veci je tou vlastnosťou, „v ktorej sa ona usmerňuje podľa nášho spôsobu zachytenia“ (AA V, 282.9-10 (B 136)). Pokiaľ sa chce súdiť o krásnom, že je vecou osebe, je to nielen nezaujímavé, ale priam nežiaduce. Nesmie ani nemá sa od nej ani o nej nič vedieť, pretože to nemôže priniesť žiadne racionálne odôvodnenie; tak to aj Kant náležite vyjasňuje v § 33: „zapchám si uši a nechcem počuť žiadne dôvody a rozumovanie a radšej si budem myslieť, že pravidlá kritikov sú zlé alebo že sa tu nedajú aplikovať, než aby som mal svoj súd vkusu určovať apriórными argumentmi, pretože to má byť súd vkusu, a nie súd rozvažovania alebo rozumu“ (KU, AA V, 284.32–285.2 (B 141)).

V *Kritike čistého rozumu* (predslov 2. vydania, B XII, B XVI) išlo o „revolúciu“ alebo „zmenu spôsobu myslenia“ v metafyzike podľa vzoru historických príkladov v matematike a prírodnej vede. Až tam Kant s ohľadom na tradičné

²⁵ E. Burke: *Vom Erhabenen und Schönen*. Tretia časť, 12. kap. 1989, s. 152. Porovnaj tiež z tejto knihy tretiu časť, 1. kap.: „Pod krásnom chápem kvalitu alebo kvality tiel, skrz ktoré ono spôsobuje lásku alebo podobnú vášeň. Obmedzujem túto definíciu na čisto zmyslové kvality vecí, pretože sa usilujem o vonkajšiu jednoduchosť predmetu, ktorý nás musí úplne zmiasť, ak zahrnieme všetky rôzne príčiny, z ktorých nás ľubovoľní ľudia alebo veci za pomoci sekundárnych vzťahov priťahujú – a nie prostredníctvom bezprostrednej sily, ktorá sama konala iba na základe svojho videnia“ (Burke 1989, s. 127).

dejiny metafyziky hovorí: „Doteraz sa prijímalo, že sa musí všetko naše poznanie riadiť podľa predmetov“ (KrV, B XVI), čo možno v tejto veci tiež zahrnúť do názorov zastúpených v predkantovskej estetike. Keďže ale nevyhnutne stroskotáva skrz tento predpoklad a zároveň s ním rovnako rozsah poznávania predmetov a priori, Kantova ďalšia argumentácia v druhom predslve *Kritiky čistého rozumu* prichádza s novým pokusom, totiž s tým, „že prijímame, že sa predmety musia riadiť podľa nášho poznania“ (KrV, B XVI). Tým je vyslovená základná myšlienka „transcendentálneho idealizmu“, že rozum predpisuje prírode zákony (a že aj zmyslová predstava spočíva v podstate na subjektívnych a priori formách priestoru a času). Pridané porovnanie dotknutého miesta v *Kritike čistého rozumu* sa dá spoločne s Kopernikom preniesť na oblasť estetiky. Tento uhol pohľadu – sledujúc Kantovu interpretáciu – spočíva v tom, že „keď nemohol s vysvetlením pohybu nebeských telies postúpiť vpred za predpokladu, že sa celá hviezdna obloha otáča okolo pozorovateľa, skúsil, či by sa nedosiahol úspech, keby otáčal divákovi a hviezdy naopak ponechal na pokoji“ (KrV, B XVI). Prenesené na metafyziku to znamená, že poznanie predmetov sa musí riadiť tak subjektívnymi a priori formami schopnosti predstavovania, ako aj a priori pojmi rozumu (KrV, B XVII). „Zmenená metóda spôsobu myslenia“ (KrV, B XVIII), resp. „zmena spôsobu myslenia“ (B XIX) spočíva v tom, „že my z vecí poznávame len to, čo do nich sami vkladáme“ (KrV, B XVIII). Základom tejto zmeny nie je motív subjektívnej ľubovôle, ale racionálne založená nevyhnutnosť, ktorá rezultuje z nepriameho dôkazu (KrV, B XX: zo vzťahovania sa nepodmieneného, ktoré motivuje k rozširovaniu poznatkov na javy namiesto na veci osebe, vyplýva protirečenie). Zo začiatku je táto teória, rovnako ako kopernikovská teória zmeneného pohybu planét, iba hypotézou. Stáva sa však precízne vedeckou a apodiktickou prostredníctvom realizácie v transcendentálnej estetike a v transcendentálnej analytike *Kritiky čistého rozumu* a až potom sa dá hovoriť s plným právom o „celkovej revolúcii“ z hľadiska spôsobu postupu metafyziky (KrV, B XXII, XXIII).

Keď sa pozorovateľ krásna otáča v Kantovej estetike, odvracia sa rovnako od vonkajšej veci a od vlastných zmyslových pocitov (aj keď je súčasne na to odkázaný)²⁶ a reflektuje len subjektívne podmienky vlastného pozorovania krásy, pokiaľ sú vhodné na to, aby našli všeobecne širiteľný súd vkusu. Čo analogicky k poznávacím súdom a priori prisudzujeme veciam a môžeme vziať na

²⁶ S existenciou reflektujúcej súdnosti odkázanou na empiricky dané nazeracie formy krásnych predmetov ako materiálu pre aprehenziu súvisí otázka o význame pojmu relevantnej formy Kantovej estetiky (ako používa napr. v odseku VII v úvode *Kritiky súdnosti*). Pozri k tomu R. Brandt: Von der ästhetischen und logischen Vorstellung der Zweckmäßigkeit der Natur (Einleitung VI–IX). In: Immanuel Kant. *Kritik der Urteilskraft*. Hg. O. Höffe. Berlin, 2008, *Klassiker Auslegen* Bd. 33, s. 41 – 58, zvlášť s. 53 – 56.

predikáte krásna v súde vkusu na nich, sú subjektívne elementy estetického súdu, ktoré sú navzájom zladené činnosti duševných schopností a kritériá všeobecnej platnosti z nich rezultujúceho súdu.

Ak sa akceptuje tu navrhnuté titulovanie „kopernikovského obratu“ v Kantovej estetike, potom by sa malo ešte uviesť, v čom spočíva osobitosť, odlišnosť od epistemologického (*vlastnej* revolúcie spôsobu myslenia) u Kanta. Podľa mojej mienky spočíva v tom, že nejde o obrat vo vedeckej metóde *poznania* (teda estetický súd je fundamentálne odlišný od poznávacieho súdu), ale o subjektívny spôsob pozorovania, ktorý však má predsa vyhovieť objektívnym kritériám utvárania súdu (najmä logickej modality), čím sa môže zabezpečiť všeobecná platnosť. Vo vzťahu k tomuto nároku sú ony porovnateľné s poznávacím súdom (t. j. v rámci *Kritiky súdnosti* s teleologickým súdom). Dalo by sa dokonca tvrdiť, že Kantov kopernikovský obrat v estetike znamená ešte radikálnejší medzník v tradícii dejín filozofie než v metafyzike tým, že nachádza neurčité určenie estetického súdu, a za predpokladu, že riešená úloha je zaťažovaná a súperiacia s neporovnateľne ťažšími problémami v porovnaní s tými, na ktorých spočíva problém nájst konštitutívne podmienky objektívneho poznania vecí ako javov.

Preklad: Kristián Stacho

Zhrnutie

Kantova kopernikovská revolúcia v estetike

Vo vzťahu ku Kantovmu opisu idey a požiadavke programu kritiky a obnovy základov metafyziky sa už dlhý čas diskutuje o formule „obnovy spôsobu myslenia“ použitej v *Kritike čistého rozumu*. K tomuto všeobecnému programu patria aj špecifické prístupy, akými sú napríklad obnova zložiek morálky a práva. Ak si želáme zistiť, v čom sa v Kantovej estetike nachádza porovnateľná revolúcia v spôsobe myslenia, nemôžeme sa odvolávať na analogický fiktívny nadpis „Metafyzické základy teórie vkusu“. Vo svojom článku sa zaoberám niektorými dôsledkami vyplývajúcimi z Kantovej teórie estetických súdov, ktorá má v porovnaní s predchádzajúcimi teóriami v tejto oblasti inovatívnu hodnotu, obzvlášť vo vzťahu k estetickým predmetom krásneho a vznešeného v prírode.

Kľúčové slová: Kant, Burke, estetika, krásno, vznešeno

Zusammenfassung

Kants kopernikanische Revolution in der Ästhetik

In Bezug auf Kants Selbstbeschreibung der Idee und des Anspruchs seines allgemeinen Programms zur Kritik und Erneuerung der Grundlagen der Metaphysik wird seit langer Zeit die in der *KrV* verwendete Formel von der „Erneuerung der Denkungsart“ diskutiert. Zu diesem Programm gehören nun auch besondere Programme, wie z.B. die Reformierung der Grundlagen der Moral und des Rechts. Will man wissen, worin die einer Revolution der Denkart vergleichbare Leistung Kants auf dem Feld der Ästhetik besteht, so kann man sich nicht auf ein analoges Lehrstück mit dem fiktiv gewählten Titel „Metaphysische Anfangsgründe der Geschmackslehre“ beziehen. In meinem Text soll es darum gehen, einige Konsequenzen aus Kants Theorie des ästhetischen Urteils im Hinblick auf die Frage ihres innovativen Wertes gegenüber älteren Theorien auf diesem Gebiet, und zwar bezogen auf die ästhetischen Gegenstände des Schönen und des Erhabenen der Natur, zu untersuchen.

Schlüsselwörter: Kant, Burke, Ästhetik, das Schöne, das Erhabene

Prof. Dr. Werner Ludwig Euler

Universidade Federal de Santa Catarina

Florianópolis, Brasil

Werner.Euler@web.de